

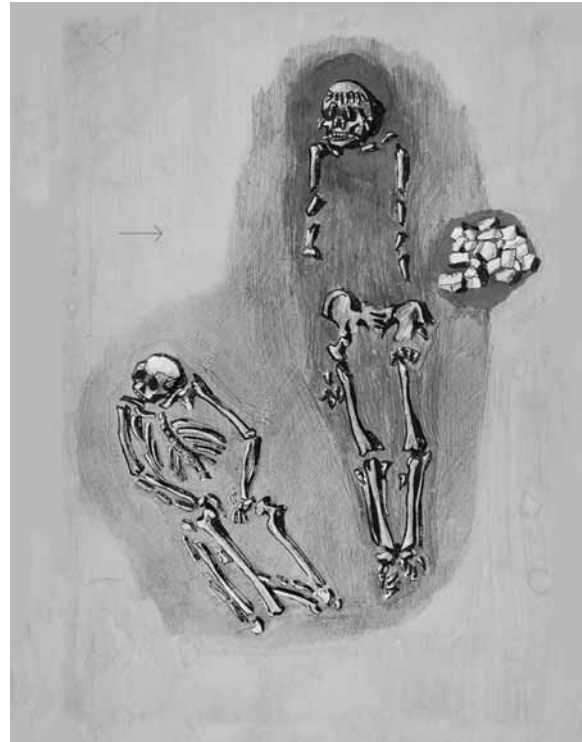
KAIP SENIAUSIEJI ŽEMAIČIŲ PROTĖVIAI LAIDOJO MIRUSIUOSIUS

ADOMAS BUTRIMAS

Donkalnio ir Spigino salose, Biržulio ežere aptikti patys seniausi kapai Lietuvoje, kurie datuojami VII–VI tūkstantmetyje prieš Kristų. Iš viso prie Biržulio ežero – Donkalnyje, Spigine ir prie Rešketos – aptikta 20 to laikotarpio kapų. Patys įdomiausi – dvigubas vyro ir moters kapas bei seno medžiotojo kapas.

Dvigubas 2–3 kapas aptiktas vakarinėje kalvos dalyje, visai arti šlaito, šviesesniame žvirgždo su akmenukais sluoksnyje. Ryškiai išsiskyrė ovalus rusvos ochros pribertas 220 x 160 cm dydžio kapo kontūras, orientuotas rytų–vakarų kryptimi. Šiaurinėje pusėje galva į vakarus buvo palaidotas ištiestas aukštelininkas 20–25 metų vyras. Kaukolė su virš jos buvusiu žvėrių dantų apvara aptikta 25 cm gylyje nuo šlaito velėnos viršaus. Mirusysis buvo papuoštas 57 dantimis-amuletais. Kaukolė gerokai palinkusi į priekį, beveik statmena gulinciam kūnui. Viršugalvis buvo arčiausiai žemės paviršiaus, todėl amuletai ant jo rasti pirmiausiai. Visas kūnas gulėjo ištiestas, kiek palenktas į priekį, abi rankos – prie liemens, tai ryškiau buvo matyti iš rankų kaulų pasvirimo: nuo penies iki alkūnkaulio rankų pasvirimo kampas buvo apie 20°. Preparuojant į priekį pasvirusią kaukolę, rasti du po vieną ant kiekvienos akiduobės uždėti žvėrių dantys. Be to, du dantys šaknimis į viršų simetriškai giliai buvo įkišti į nosikaulius. Tai, kad jie tvirtai laikėsi tarp nosikaulio, leistų manyti, kad mirusiajam jie buvo įkišti giliai į abi šnerves. Tarp mirusiojo dantų abiejose pusėse buvo sukąsta po vieną žvėries dantį, du dantys rėmėsi į apatinį žandikaulį. Nustatyti, ar tokia mirusiojo galvos padėtis buvo originali pozicija laidojant, ar susijusi su palaikų irimo procesu, gana svarbu, nes daugelyje religijų mirusiojo akys simboliškai turėjo būti pasuktos į šventą vietą. Atliekant detalius funkcinės anatomijos ir biomechanikos tyrimus paaiškėjo, kad galvos pozicija galėjo kisti yrant palaikams. Beveik ant kaukolės, rudo žvirgždo su ochra sluoksnyje, rasta maža į ietigalio įstatomą ašmenėlį panaši titnago skeltelė. Mirusysis buvo 167,5 cm ūgio, sirgo toli pažengusia parodontoze, dešiniojo stipin-kaulio distalinio galo elektrorentgenogramoje yra viena augimo sustojimo linija, kitų patologijos žymių nepastebėta. Detalesni mezolito kapų tyrinėjimai Skandinavijos mezolito kapinynuose, atlikti naudojant *Anthropologie de terrain* metodą, leido padaryti išvadą, kad kai kurių kūno dalių pozicijos keitimas kape, yrant minkštesiems audiniams, ypač dinamiškas, kai mirusieji palaidoti sėdimyje ir pusiau sėdimyje padėtyje. Labiausiai savo poziciją keičia

Donkalnio dvigubas žynio ir prie jo palaidotos moters suriestomis kojomis kapas, pribertas raudonos ochros. Rekonstrukcinis piešinys

stuburas, šonkauliai ir kaukolė. Taigi Donkalnyje amuletai ant mirusiojo galvos rasti ne kaktikaulio srityje, kur jie greičiausiai buvę,

Donkalnio 2 kapo fragmentas. Žynio galva ir krūtinė bei žemyn pasislinkę rankų kaulai – palaidojimo pasiausėda iliustracija

Donkalnio 2 kapo žynio kaukolė

bet, spaudžiant žemės sluoksniams ir kaukolei linkstant į priekį, pasislinkę ant viršugalvio (galbūt kartu su kailine kepure). Laidojimas sėdimoje ir pusiau sėdimoje padėtyje Skateholmo kapinyne fiksuotas dešimtyje kapų. Tyrinėtojas Live'as Nilsson Stutzas konstatuoja, kad kaukolės pozicija dažniausiai keičiasi viena kryptimi – pasvyra į priekį ir užima sunykusių audinių vietą. Taip galėtume paaiškinti ir pusiausėda palaidoto žynio galvos padėtį kape, o kartu ir vėrinio dalies vietą ant viršugalvio. Šalia šio kapo, pietinėje kontūro dalyje, gulėjo moters griaučiai prie šlaunikaulių pritrauktais blauzdikauliais ir kiek suriestomis rankomis, tad

Donkalnio 3 kapas tyrinėjimų metu

žastikauliai siekė dubens kaulus. Galva atgręžta į vakarus, veidas kiek pasuktas į šoną – žvelgta į rytus. Rankų pirštų kaulai sunykę. Įkapių nerasta, mirusioji, antropologų duomenimis, buvo 25–30 metų. Vyro kapas ypač gausiai apibertas rusva ochra, o moters kape jos gerokai mažiau. Moters ūgis beveik 160 cm, ji turėjo kietojo dantų audinio patologiją – sirgo kariesu. Jos kaukolė mezokraninė, smegeninė žema. Kaukolės dešiniajame momenkaulyje prie strėlinės siūlės matomas 14 x 9 mm ovalus negilus defektas apvaliais kraštais; jo dugnas pasidengęs kompaktinio kaulo sluoksniu. Vidinė kaulo plokštelė nepakitusi. Šios defekto ypatybės leidžia manyti, kad tai sugijusi buku daiktu padaryta skliauto trauma. Elektrentgenogramoje matyti 4 augimo sustojimo linijos. Ties šiaurine kapo kontūro riba, per 80 cm nuo vyro galvos vidurio, tik apie 12 cm gylyje nuo žemės paviršiaus, rasta 50 x 60 cm dydžio apskaldytų akmenų krūvelė, priberta rusvos ochros – greičiausiai simbolinis židiny. Radiokarboninė 2 kapo data (CAMS laboratorija) – 7405±45 m. (bp), nekalibruota data – 5445±45 m. pr. Kr., o kalibruota – 6377–6221 m. pr. Kr.; 3 kapo data – 5785±40 m. nuo mūsų dienų, nekalibruota – 3835±40 m. pr. Kr., kalibruota – 4706–4552 m. pr. Kr.

4 kapas aptiktas už 5 m į pietus nuo dvigubo 2–3 kapo. Kapo duobė stačiakampė, suapvalintais kampais, 190 cm ilgio ir iki 70 cm pločio šiaurės–pietų kryptimi. Mirusysis gulėjo galva į šiaurę. Kapas apardytas: iš vietos išjudintas kaukolės skliautas atkastas beveik iš karto po velėna, 10 cm gylyje, kiti jos gabaliukai mėtėsi aplink. Neliesti krūtinės, dubens, rankų kaulai ir šlaunikauliai. Rankos ištiesios ir priglaustos prie liemens. Blauzdikauliai ėjo kiek gilyn ir atrodė lyg pariesti (vėliau paaiškėjo, kad išjudinti iš vietos). Aptikti tik jų fragmentai. Jau už kapo apatinės dalies kontūro ribos rasti dar keli iš vietos išjudinti kojų kaulų fragmentai. Galima ir kita šio kapo kaulų anatominės tvarkos saardymo interpretacija. Mirusiojo griaučių anatominė tvarka suardyta galvos ir blauzdikaulių bei kojų pirštų srityse. Šis kapas galėjo būti suardytas ir dėl papročių, susijusių su mirusiojo baime. Daugelyje mezolito kapinynų ant mirusiojo kojų kaulų randami uždėti akmenys arba visai nėra padikaulių. Galbūt mirusiojo bijota, nenorėta, kad jis grįžtų į gyvųjų pasaulį ir todėl buvo arba pašalinama dalis kojų kaulų, arba jie prislegiami akmenimis. Rasti 83

priekinių žvėrių dantų kabučiai įvairiose kapo vietose, tik krūtinės srityje matyti buvusio vėrinio fragmentas. Visas kapas taip pat pribertas rusvos ochros (nors ne taip gausiai kaip 2 kape), tačiau ir šiame kape jos daugiausiai yra mirusiojo krūtinės ir galvos srityse. Kape palaidotas 50–60 metų vyras, kurio ūgis beveik 167 cm. Jo kaukolės viršugalvyje išsiskiria 9 cm pločio ir ne mažiau kaip 11 cm ilgio gan aiškių ribų sritis su osteoperiostito žymėmis. Jį galėjo sukelti infekcija po galvos odos traumos (gal sugijusio skalpavimo žymė?). Abiejų rankų kaulų pakitimai rodo trauminį artritą (tokios traumos atsirasdavo ginantis, todėl vadinamos gynomosi traumomis). Išlikę krūtinės slanksteliai rodo krūtininio tarpslankstelinio disko osteochondrozę, o šonkaulių sąnariai – tarpslankstelinio sąnario spondilioartrozę. Artrrozė yra pakenkusi dešiniojo žastikaulio galvutę, matyt, dešinysis peties sąnarys buvo apkrautas daugiausia (gal tai susiję su buvusiu vyro užsiėmimu – medžiokle). Elektrentgenogramoje matyti 4 augimo sustojimo linijos. Radiokarboninė kapo data (nustatė Oksfordo universiteto laboratorija) – 6995±60 m. nuo mūsų dienų, t. y. nekalibruota data – 5045 m. pr. Kr., o kalibruota – 5980–5790 m. prieš Kristų.

KOKIOS LIGOS KAMAVO SENUOSIUS MŪŠŲ PROTĖVIUS?

Įvairialypei senųjų visuomenių gyvenimo rekonstrukcijai, gyvenamosios aplinkos įtakai atskleisti, ūkiniam, paprotiniam ir netgi kariniams tarpusavio santykiams suprasti ar net atskirų individų socialiniam statusui nustatyti, fizinei veiklai, mitybai rekonstruoti ypač svarbūs paleopatologiniai tyrimai, kurie parodo visų anksčiau minėtų faktorių įtaką žmogui kaip biologinei būtybei. Šiuos tyrimus atliko paleopatologas R. Jankauskas ir odontologė I. Balčiūnienė. Mezolitinė ir neolitinė Donkalnio, Spigino ir kitų aptariamų Vakarų Lietuvos kapinynų medžiaga leidžia tiesiogiai žvilgtelti į tolimes epochos visuomenės konkrečių gyventojų sveikatą ir ligas. Kranimetrinė medžiaga rodo, kad mezolito žmonės – vidutinio ūgio (vyrai – 167 cm, o moterys – 158 cm), gana

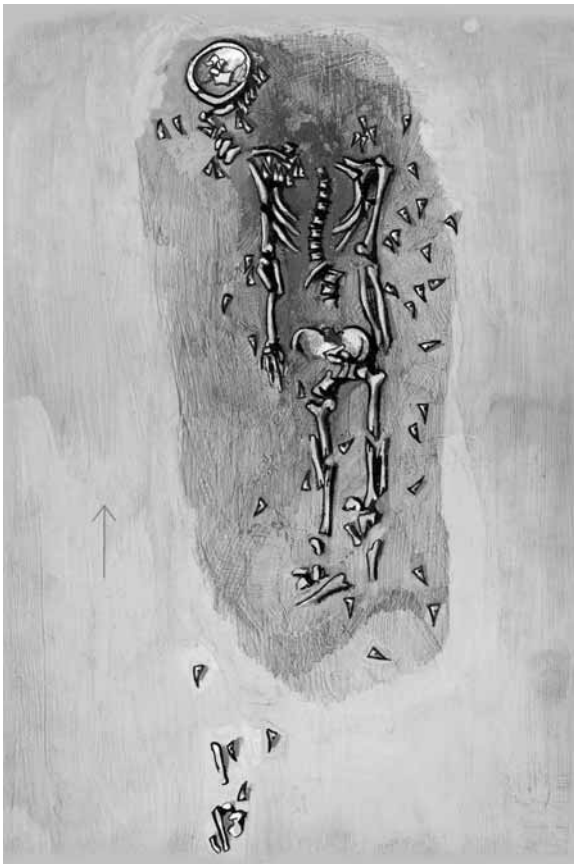
(Nukelta į 50 p.)

Donkalnio 4 kape aptiktoje vyro kaukolėje matomi osteoperiostito pėdsakai – greičiausiai sugijusio skalpavimo pasekmė

(Atkelta iš 49 p.)

grakštaus kūno sudėjimo. Smarkiai nusitrynęs dantų kramtomasis paviršius, nereta parodontozė rodo, kad to laikotarpio žmonės valgė rupų maistą. Biržulio regiono gyventojai jau mezolito epochoje sirgo kariesu (Spigino 2 kapas), netgi jauni žmonės sirgo labai ryškia ir toli pažengusia parodontoze (Spigino 4 kapas). Ga-

Donkalnio 4 kapas. Dail. R. Krupausko aliejinės tapybos rekonstrukcija

na didelį pastarosios ligos paplitimą ir sparčią eigą, ypač jauname amžiuje, odontologai bando paaiškinti ankstyvu ir greitu kramtomąjo paviršiaus nusitrynimu, kurį greičiausiai lėmė jau minėtas rupus maistas. Nudilus kramtomajam dantų paviršiui, rupus, blogai apdorotas maistas papildomai apkraudavo periodontą, kita vertus, nuolat traumavo dantenas, užsilaikydavo tarpdančiuose. Tai galėjo tapti dantenų ir apskritai parodonto audinių uždegimo priežastimi.

Anemijos žymių kauluose nerasta, tai rodo, kad mėsa (pagrindinis geležies šaltinis) ir žuvis žmonių mityboje užėmė svarbią vietą. Archeologinių tyrimų duomenys tik patvirtina Biržulio regione sumedžiotos faunos įvairovę, gana ankstyvą gyvulių atsiradimą, o paleogeografiniai ežerų tyrimai liudija ežerą buvus ypač žuvingą ir, kaip rodo dietos tyrimai, žuvis sudarė svarbiausią mezolito žmonių maisto dalį. Tačiau senoji regiono ekosistema neužtikrino gyvenimo be didesnių rūpesčių ir stresų. Beveik visų Donkalnio ir Spigino mezolito ir neolito žmonių ilgųjų kaulų rentgenogramose matomos skersinės augimo sustojimo linijos. Jos liudija apie nespacificinį stresą (ligas, badavimą ir t. t.), patirtą vaikystėje ir paauglystėje. Pažymėtina, kad šias ligas skiriantys normalaus kaulo tarpai neretai yra tokio ilgio, kurį kaulas užauga per metus. Tai leidžia daryti prielaidą apie badavimo periodus žiemos pabaigoje ir ankstyvą pavasarį. Šių periodų pabaigą galbūt lėmė kiaušiniavimas, kuris nepasiturinčių Biržulio apyžerės gyventojų buvo praktikuojamas dar XX a. pradžioje, nors tuo metu jis jau laikytas negarbingu ir nuo aplinkinių gyventojų buvo slepiamas (iš 1980–1990 m. autoriaus užrašytų senųjų žvejų pasakojimų). Biržulio paukščių gausa, net gerokai apnaikinus ežerą, leidžia teigti, kad jų populiacija akmens amžiuje buvo ypač svarbi vietinės ekosistemos dalis. Donkalnio ir Spigino žmonių kauluose rachito pėdsakų nerasta, todėl galima manyti, kad jie pakankamai laiko praleisdavo saulėje. Tai lėmė judrus žvejų ir medžiotojų gyvenimo būdas.

Paleopatologiniai tyrimai duoda vertingos medžiagos ir padeda atskleisti įvairių ligų, susijusių su pagrindiniu gyventojų verslu, priežastis, o kartu su archeologinės medžiagos analize leidžia tiksliau išsiaiškinti atskirų individų socialinį statusą visuomenėje. Donkalnio kapinyne 4 kape palaidoto 50–55 metų vyro (kapas datuojamas VI tūkstantmečio pr. Kr. pabaiga–vėlyvuju mezolitu) kaulų pakitimai leido diagnozuoti abu peties ir kelio sąnarius deformavusią osteoartrozę. Ryškūs degeneraciniai pakitimai rasti ir išlikusiuose krūtinės slanksteliuose. Tokia stuburo ir sąnarių patologija atsiranda nuo didelio fizinio krūvio, kai išsenka kompensacinės organizmo galimybės. Labiausiai pažeistas dešinysis peties sąnarys, greičiausiai ieties svaidymas medžioklėje galėjo tapti jo pakitimų priežastimi. Archeologinių tyrimų metu kape rasti net 83 amuletai iš žvėrių dantų. Paleopatologinė medžiaga patvirtino archeologų prielaidą, kad šiame kape palaidotas senas pasižymėjęs medžiotojas ir karys.

Galima daryti išvadą, kad ir mezolito epochos Biržulio pakrančių gyventojus, kaip ir palaidotuosius kituose žinomuose Europos mezolito kapinyuose, kamavo dvi pagrindinės ligos: kariesas ir artritas. Tačiau R. Jankausko atlikti paleopatologiniai tyrimai parodė ir specifinių Biržulio mezolito gyventojų kaulų patologijos atvejų.

4 kape palaidoto asmens kaulų paleopatologiniai tyrimai atskleidė, kad senojoje Biržulio regiono bendruomenėje buvęs ir skalpavimo paprotys, ko taip pat būtų neįmanoma nustatyti vien archeologiniais tyrimais. Tyrinėjant šiame kape palaidoto vyro viršugalvį pa-

stebėta 9 cm pločio ir ne mažiau kaip 11 cm ilgio gan aiškių ribų sritis su osteoperiostito žymėmis. Vidinis skliauto paviršius be patologijos. Tokį vietinį paviršinį osteoperiostitą galėjo sukelti infekcija po galvos odos traumos. Panašius pakitimus, retsykiais randamus Šiaurės Amerikos indėnų kaukolėse, kai kurie autoriai laiko sugijusio skalpavimo pėdsaku. Skalpavimo papročio pėdsakų aptikta ir kituose Europos akmens amžiaus kapinynuose. Tai, kad žmogaus kaukolės skliautui tuo metu buvo suteikiama ypatinga reikšmė, liudija ir Biržulio apyžerės neolito gyvenviečių kultūrinio sluoksnio tyrimai: Daktariškės 1-ojoje ir 5-ojoje gyvenvietėse aptinkamos žmogaus kaukolės skliauto dalys, kartais net apzultais pakraščiais, galbūt jos taip pat mums rodo buvus jau nebeišaiškinamų apeigų reliktus. Bene vėliausi duomenys apie šį paprotį Europoje randami Herodoto veikale „Istorija“. Jis su visomis detalėmis aprašo skalpavimo paprotį skitų gentyse.

Tiesioginių tarpgentinių susidūrimų ar konfliktų pėdsakų, kuriuos būtų galima pastebėti archeologinių tyrimų metu (įsmigusių strėlių antgalių, ietigalių) mūsų tyrinėtame regione neaptikta, nors, pavyzdžiui, Skandinavijos Skateholmo, Vedbeko ir kai kuriuose kituose kapinynuose tokių kovų pėdsakų rasta. Tai, kad smurtiniai konfliktai buvo būdingi mezolito epochai, liudija ir Skateholmo I kapinyno titnaginis trapecinis mikrolitas, rastas įstrigęs į dubens kaulus, kuris, manoma, ir buvęs šio vyro mirties priežastimi. Dažną žmonių mirtį Skandinavijoje sukeldavo svaidomosios ietys. Jų antgaliai randami įstrigę į krūtinės, kaukolės ir ilguosius kaulus. Tiesa, tokius sužeidimus galima traktuoti ir kaip nelaimingus įvykius medžioklės metu, tačiau greičiausiai tai kovų tarp atskirų žmonių ar tarptautinių susidūrimų požymiai. Netiesioginių tokių kovų liudijimų, t. y. jų paliktų pėdsakų, pavyko aptikti tyrinėjant Donkalnio ir Spigino gyventojų patologiją. Donkalnio 4 kape rastame kairiojo riešo sąnaryje pastebėti trauminio artrito pėdsakai, sugijusių lūžių žymės matyti to paties kapinyno 6 kape rastame moters kairiajame dilbyje, o 7 kape – dešiniojo raktikaulio lūžio pėdsakai. Prie mezolito–neolito kapų serijos iš Žemaičių aukštumos prijungus paleopatologinius tyrimus iš Kretuonos, paaiškėjo, kad 2,6 % Lietuvos akmens amžiaus kapuose rastų ilgųjų kaulų turi sugijusių lūžių pėdsakų. Vyrauja kaukolės skliauto traumos, po jų – alkūnkaulių sužalojimai, kurie atsiranda nuo smūgių buku kietu daiktu prisidengiant galvą – tada smūgis tenka rankai. Panašaus pobūdžio traumatizmas nustatytas ir Viduržemio jūros baseino neolite (6500–3000 m. pr. Kr.), ten tokių pėdsakų turi 3,6 % ilgųjų kaulų. Apibendrinant galima pasakyti, kad gana gausi Žemaičių aukštumos mezolito ir neolito kaulų patologija, išanalizuota R. Jankausko, atspindi sunkias Lietuvos akmens amžiaus žmonių gyvenimo sąlygas: ligas ir periodišką badavimą vaikystėje, augimo laikotarpiu, per didelį fizinį suaugusių žmonių fizinį apkrovimą ir neretą traumatizmą, susijusį su smurtu.

ĮKAPIŲ IR KAI KURIŲ RITUALŲ BRUOŽŲ ANALIZĖ

Nemažai Donkalnio kapų ir vienas Spigino kapas, deja, buvo sunaikinti dar prieš tyrinėjimų pradžią, o apie atsitiktinai rastų įkapių komplekto pilnumą taip pat nedaug ką galima pasakyti. Tačiau,

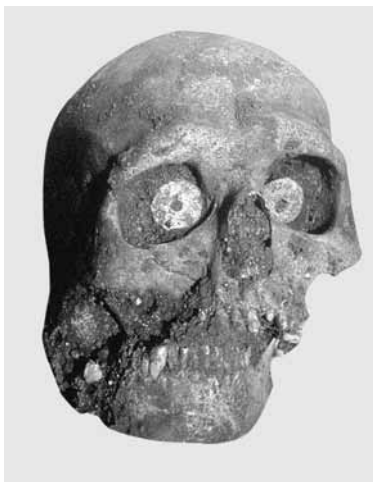

Rankos lūžio schema. Tokio pobūdžio sugijusių gynimosi traumą turėjo Donkalnio 6 kape palaidota 35–40 metų moteris. Jos alkūnkaulis po lūžio buvo sugijęs be dislokacinių pakitimų

daugelyje Donkalnio ir Spigino kapų gausu įkapių ir jų analizė gali atskleisti ne vieną įdomų senųjų visuomenių socialinės stratifikacijos, laidojimo papročių, tikėjimų aspektą. Modernioji archeologija teigia, kad forma ir struktūra, kurios apibūdina kiekvienos bendruomenės laidojimo papročius, priklauso nuo visuomenės kompleksumo ir pačios visuomenės organizacinių charakteristikų. Dažniausiai kaip pagrindas socialinei visuomenės struktūrai rekonstruoti yra naudojami kapų analizės duomenys, ypač jų simbolinė analizė, kuri, reikia pripažinti, vis dar yra labai subtilus dalykas ir ne visada pavyksta lengvai nustatyti tokių simbolių statusą, remiantis archeologijos duomenimis. Tačiau, nagrinėdami atskirų asmenų socialinį statusą bendruomenėje, įkapių simbolišką ir simbolinį jų dėjimą į kapus siesime su įkapių kiekybe ir paleopatologijos duomenimis. Be abejo, mūsų išvados bus tik reliatyviai vertingos, nes dalis įkapių gali būti dovanos, ir nebus įmanoma atskirti, ar įkapės priklausė mirusiajam, ar dovanota laidojimo metu. Gal įkapės yra aukos dievams, o gal socialinio statuso išraiška ar asmens ekonominio turtingumo rodiklis (tai gali būti ir visai skirtingi dalykai). O gal tai mirties reikšmės gyviesiems reprezentacija? Nors visi šie faktoriai tik rodo analizės reliatyvumą, vis dėlto reikėtų tuos klausimus analizuoti.

Pagrindinės įkapės mezolito laikotarpio Donkalnio ir Spigino

(Nukelta į 52 p.)

Žmogaus kaukolė su gintaro skridiniais akiduobėse iš Zvejniekų kapinyno 275 kapo (Latvija) 4 tūkstantmetis prieš Kristų

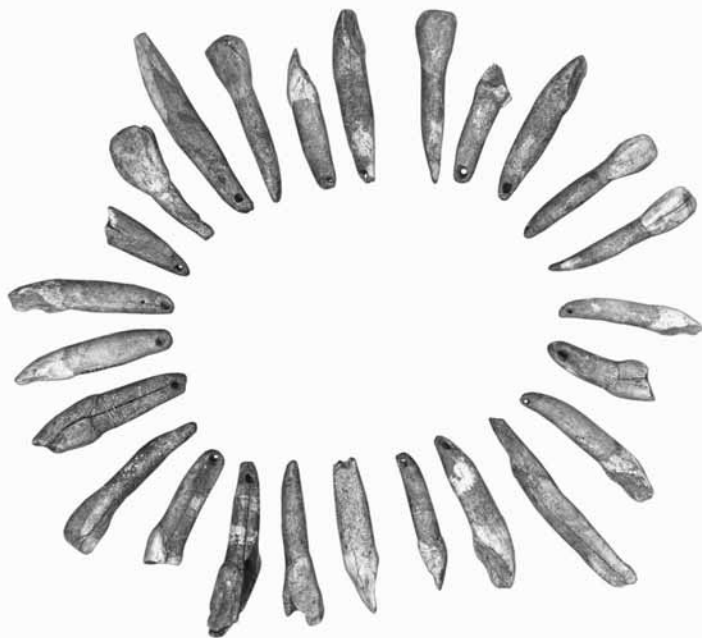
(Atkelta iš 51 p.)

kapuose yra dažniausiai tuo metu medžiotų žvėrių – briedžio, tauro, elnio, šerno, rečiau stirnos, lokio, lapės – priekiniai dantys ir iltys. Iš viso keturiuose mezolito laikotarpio kapuose aptikti ir analizuoti 193 žinduolių dantų kabučiai. Kaip parodė senųjų mezolitinėlių Biržulio ežero salų gyventojų dietos tyrimai, mityboje didžiausia buvo gėlavandenių žuvų dalis, bet šio laikotarpio įkapės, visų pirma kabučiai iš žvėrių dantų, rodo, kad toms bendruomenėms medžioklė tebebuvo svarbi ekonominė veikla, o žvėrių dantų kabučiai – neatskiriama dekoratyvinė įkapių dalis, naudota kūnui ir apeiginiam laidojimo drabužiui papuošti. Be abejo, dantų kabučiai greta estetiškai turi ir daugiau prasmę. Jie yra tam tikra laukinės gamtos abstrakcijos dalis. Ištraukę žvėries dantį ir pakeitę jo formą, tarsi įtraukiame jau naują prasmę krūvi įgavusių papuošalą į namų aplinką. Naujame dirbtiniame pasaulyje juos – žolėdžių ir plėšrūnų dantis – sumaišome, jie tampa žmogaus valdomo pasaulio dalimi, tačiau išlieka ir laukinės gamtos dalis, o kai kurios jos ypatybės galėjo būti perkeltos jų nešiotojui. Artimas žmogaus ir žvėries kontaktas ir šiame, ir anapusiniame pasaulyje gali reikšti tam tikros žvėrių rūšies išsirinkimą totemu. Amžiaus, socialinio statuso, lyties, paleopatologinių pakitimų ir kabučių iš žvėrių dantų siejimas gali būti ypač vertingas visuomenės struktūros, tradicijų analizei.

Be jau minėtų mus dominančių aspektų, remiantis įkapių išsidėstymu, galima mėginti rekonstruoti ir mirusiųjų aprangą. Kapai, kuriuose rasta kabučių iš žvėrių dantų, priklauso VI–V tūkstantmečiui pr. Kr. ir jų chronologija nedaug skiriasi. Juose nelabai pavyko suskirstyti kabučius pagal žvėrių rūšis chronologine seka, kaip tai padaryta plačios chronologijos Zvejniekų kapinyne. Ten ankstyviausiose kapuose vyrauja kabučiai iš briedžio, arklio, šerno dantų, vėliau atsiranda ir iš tauriojo elnio, stirnos, o patys vėlyviausi – šuns, vilko, lapės, barsuko, ūdros. Tačiau Donkalnio ir Spigino kapai skiriasi kabučių-įkapių skaičiumi, Donkalnio 2 kapas visiškai išsiskiria simboliu ir simetriniu įkapių išsidėstymu. Jam tiesioginių analogijų nežinoma ir kituose didžiųjų Šiaurės ir Vidurio Europos akmens amžiaus kapinyuose: Zvejniekų, Elnių salos, Skateholmo, Vedbeke ir kitur. Kapo išskirtinumą ir ypatingą jame palaidoto vyro socialinį statusą taip pat sustiprina ir moters palaidojimo poza bei vieta kape, taip pat simbolinis židinytis, sukrautas iš skaldytų akmenų ir pribertas raudonos ochros.

Donkalnio 2 kape rasta apvara, buvusi ant vyro kaukolės (dantys išsidėstę maždaug 3–5 cm nuo kaukolės) taip, kad pragręžtos dantų šaknys daugiausia atsuktos į viršugalvį. Vėrinį aplink galvą sudarė 27 kabučiai iš žvėrių dantų: 25 priekinių briedžio dantų, kurių ilgis įvairavo tarp 3,4–5,5 cm, ir 2 šerno dantų, kurių trumpesnis buvo 6,2 cm, o ilgesnis – 6,7 cm ilgio. Visi dantys kiek rusvi nuo ochros, priekiniai – atsikišę, kai kurie suskilinę. Lyg pradėdamas simetrinį kaukolės „puošimą“ kaktikaulio viduryje – pats ilgiausias, suskeldėjęs šerno dantis. Abipus jo – gerokai trumpesni briedžio dantys. Du kabučiai – pragręžti dantys – rasti specialiai uždėti virš akių šaknimis į viršų (po vieną dantį ant kiekvienos akies, taip, kad viršutinė jų dalis dengė antakių lankus, o apatinė baigėsi ties skruostikauliais). Taip pat gerai išlikę priekiniai šerno dantys su pragręžtomis skylutėmis pakabinti, tik vienas nulūžęs per šaknį. Šių dantų ilgis – 6,2 ir 6,4 cm). Po du dantis buvo įkišti į kiekvieną ausį, taip pat išlaikant simetriją, o du stambūs priekiniai briedžio dantys įdėti į šnerves šaknimis gilyn (dantų šaknys rastos giliai tarp nosies kaulų). Dideliu dantimi buvo paremtas smakras, du dantys pragręžtomis šaknimis tarsi kyšojo iš burnos. Ties vyro kelių sąnariais

prie abiejų kojų aptikta simetriškai po du dantis-kabučius (tik prie kairės kojos vietoj vieno danties simetrijai išlaikyti padėtas kriauklės gabaliukas, forma ir dydžiu primenantis kitus čia rastus žvėrių dantis). Pragręžtų žvėrių dantų kabučių aptikta ir prie pėdos bei rankų kaulų. Iš viso mirusysis buvo papuoštas 57 dantimis-kabučiais. Dantų vėriniumi, rastu ant galvos, matyt, buvo papuošta kailinė (?) kepurė, kaip tai matyti M. Gerasimovo metodu Vytauto Urbonavičiaus atliktoje portretinėje vyro galvos rekonstrukcijoje. Taip manome todėl, kad amuletai rasti ne ant pačios kaukolės, kaip turėtų būti, jeigu vėrinys būtų nešiojamas tiesiai ant plaukų, bet maždaug už 3–5 cm nuo galvos. Kadangi veidas labai simetriškai apdėtas pavieniais ar suporuotais amuletais, toks galvos puošimas turi simbolinę prasmę ir liudija ypatingą čia palaidoto žmogaus statusą to meto visuomenėje. Deja, kol kas nei Baltijos regione, nei platesnėje Šiaurės ir Vidurio Europos teritorijose analogiškų kapų nerasta. Šiek tiek panašiai amuletais papuošta tik mirusiojo galva Onegos ežero Elnių salos kapinyne 115 kape. Autorė šį papuošimą aiškina kaip puošnios kepurės liekanas, tačiau sunku įsivaizduoti kepurę su kabučiais, kurie taip simetriškai dengtų akis – ji būtų visai nefunkcionaliai. Be to, autorė mano, kad, žmogui einant, apatinėje eilėje buvę kabučiai (taisyklingai simetriškai dengę akis) galėjo judėti, tačiau vaikščiojimas uždengtomis akimis sunkiai įsivaizduojamas. Greičiausiai čia turime aiškų liudijimą, kaip kad Donkalnio 2 kape, Zvejniekų 275, 206 ir 225 kapuose, jog mirusiųjų akiduobės buvo uždengtos gintariniais skridiniais su nedidelėmis skylutėmis viduryje. Be to, ant veidų aptikta molio, sumaišyto su raudona ochra, pėdsakų. Šie kapai liudija įdomias mirusiojo parengimo į anapusinį pasaulį apeigas – akių uždengimą gintaro skridiniais, įspaustais į molio ir ochros mišinį. Taip laidojimo ritualo metu „papuoštos“ mirusiųjų galvos Zvejniekų kapinyne datuojamos viduriniu neolitu: jų datos yra 5545±65 m. nuo mūsų dieny, 5285±50 ir 5110±65 m. nuo mūsų dieny. Labai panašų laidojimo ritualą matome ir Šiaurės Europos neolito laikotarpio kapinyuose Suomijoje ir Šiaurės Rusijoje (Pispa Kokemäki, Kukarski Lieto, Hartikka, Varenta, Tuzozero VI ir kt.). Laidojimo paprotys akis dengti skridiniais ir gintaro diskais plačiai paplitęs Šiaurės Rytų Europos neoli-

25 kabučių iš žvėrių dantų vėrinys, buvęs ant žynio galvos Donkalnio 2 kape

to kultūrose. Jis leidžia manyti buvus kaukolės (galvos) kultą, nes taip dažniausiai palaidoti suaugę vyrai. Būtų galima daryti išvadą, kad šis kultas atsirado dar mezolito laikotarpiu 8–7 tūkstantmetyje pr. Kr. (Elnių salos, Donkalnio kapinyvai) ir tęsiamas neolite, tik galvos puošimą žvėrių dantimis išstūmė gintaro skridiniai, nes gintaras šio regiono archeologinėje medžiagoje pasirodė neolito laikotarpiu, kai jį pradėjo išplauti Baltijos jūra ir buvo organizuota prekybos gintaru sistema, savo keliais apėmusi beveik visą Šiaurės Rytų Europą.

Įdomu, kad kaukolės kultas ir mirusiųjų akiduobių puošimas žvėrių dantimis, kriauklėmis ir kitomis medžiagomis Pietų Europoje ir Mažojoje Azijoje (Jericho miestas) pastebimas beveik tuo pačiu laikotarpiu Šiaurės Europos mezolitinėse medžiotojų, žvejų ir rankiotųjų bendruomenėse – taip pat 8–7 tūkstantmetyje pr. Kr., nors greičiausiai šių regionų tiesioginių kontaktų su Šiaurės Europos kultūromis tuo metu dar nebūta.

Kepurių puošimo kabučiais liekanų aptikta Zvejniekų kapinyno 146, 153 ir 160 kape. Vėriniai apie viršugalvį iš gana simetriškai išdėstytų amuletų taip pat žinomi iš Elnių salos kapinyno 5, 56 ir 65 kapo, tik kaukolės išlikusios daug prasčiau, tad sun-

kiau rekonstruoti amuletų išsidėstymą. Greičiausiai ne tik kepurė, bet ir likę mirusiojo drabužiai buvo pasiūti iš gyvūnų kailių, pradedant kojų apavu, kurio viršutinėje dalyje arti kelių sąnarių taip pat simetriškai buvo keturi kabučiai (trys iš žvėrių dantų ir vienas iš kriauklės fragmento). Dar po kelių kabučius iš žvėrių dantų aptikta apatinėje dubens kaulų dalyje, irgi beveik simetriškai prie abiejų kojų. Einant jie judėjo, nes galėjo būti prisiūti prie drabužių tik viršutiniai dantų kraštai ties skylutėmis pakabinti.

Aptariant kabučių iš žvėrių dantų išdėstymą, reikia išskirti ypač simetrišką galvos papuošimą ir atkreipti dėmesį į kitą svarbų dėmenį – ochros gausą galvos, ypač viršugalvio, srityje. Paralelės beveik visose šiaurės elnių medžiotojų tautose leidžia manyti, kad kepurės kailis ir galbūt visas mirusiojo veidas galėjo būti nudažyti raudona ochra.

Tikėtina, kad simbolinę prasmę turi ir tame pačiame kape šalia vyro, dešinėje jo pusėje, prie kojų palaidota moteris parestomis kojomis. Ochros aplink moterį priberta kur kas mažiau, taip pat jai neįdėta jokių įkapių. Moters palaidojimas bendrame kape ir įkapių nebuvimas liudija apie skirtingą šių dviejų asmenų socialinį statusą to meto visuomenėje. Galbūt šį dvigubą kapą reikė-

tų laikyti žynio ir jo palydovės kapu. Be abejo, Donkalnyje rasto žynio negalima tapatinti su rašytiniuose šaltiniuose minimais baltiškais pagonių žyniais, kurie, be abejonės, buvo jau žemdirbių tautos žyniai ir gyveno valstybių formavimosi laikotarpiu ar pagoniškoje Lietuvos kunigaikštystėje. Tai galėjo būti savotiški „tikėjimo saugotojai“, apie kuriuos rašė L. Morganas, apibūdinamas indėnų gentis. Gali atrodyti keista, nes šis žynys – tik 20–25 metų vyras, šiaurinėmis supratimu, dar beveik jaunuolis. Tačiau ir iš etnografinių duomenų apie nesudėtingos kompleksinės struktūros tautas, garbinančias žvėrių viešpatį *Master of Animals*, žinoma daug pavyzdžių, kai žyniai (šamanai) būdavo ne tik vyrai, bet ir moterys bei jaunuoliai, išsiskiriantys iš gentainių ypatingomis psichinėmis savybėmis: jausmingumu, nervingumu, be to, tai galėjo būti ir paveldimas statusas visuomenėje. Išskirtinę 2 kape palaidoto vyro padėtį liudytų ir sąsaja tarp ochros kiekio ir įkapių gausumo: kuo įkapių daugiau, tuo intensyviau kape pribarstoma ochros (pvz., Donkalnio 2–3, 4 ir 5 kapas, Spigino 6 kapas), ir atvirkščiai, kuo mažiau inventoriaus, arba jei iš viso jo nėra, tai mažiau arba ir iš viso nėra ochros (pvz., Donkalnio 1 ir 6, Spigino 2 ir 3 kapas). Tas pats pastebėta ir kituose akmens amžiaus kapinynuose. Ochra ir ypač jos pribertas simbolinis židynys tampa lyg asmens socialinio statuso visuomenėje indikatoriumi.

Naujausi vaizdo antropologijos duomenys, gauti analizuojant „primitiviasias“ kultūras arba vizualiąją kultūrų produkciją, tiriantys veiksmus ir ryšius, kuriuos šis objektas sukelia ir kuriuose pats dalyvauja, teigia, kad, atliekant ritualą, daiktai naujai įprasminami, o šį pokytį išreiškia kitoks gentainių santykis su pačiu objektu. Žvėrių dantys kapuose (ypač kai jie jungiami sudėtingomis konfigūracijomis) leistų manyti, kad paprastas kabutis, kartais nešiotas ir prisiūtas prie drabužių, gali tapti amuletu.

Iš kartos į kartą keliaujantys daiktai ir vaizdiniai išreiškia asmenines ir bendruomenines būsenas. Kūno keitimo ir ženklinimo vaizdinėmis priemonėmis tyrimai svarbūs vaizdo antropologams, tyrinėjantiems kaukių, tatuiruočių, kostiumo istoriją. Žynio kapo atžvilgiu ne taip svarbu forma ar meninė raiška, bet tai, ką ji vienu metu slepia ar

(Nukelta į 54 p.)

Donkalnio 1 kape palaidotos mergaitės skulptūrinis portretas. V. Urbanavičiaus skulptūrinė rekonstrukcija

(Atkelta iš 53 p.)

atskleidžia ženklindama greičiausiai išskirtinį bendruomenės narį. Siekiant transformuoti kūną, buvo pasitelkiami kostiumai. Žemiškos prigimties atsižadėjimas demonstruojamas kūną ar jo dalį (pvz., galvą) maskuojančia, kūniškumą neigiančia žynio apranga. Kūnas ritualo metu vizualiai buvo keičiamas pridodant naujų kostiumo detalių – dažų, žvėrių dantų, užkemšančių visus žmonių jutimo, t. y. regėjimo, klausos, kvėpavimo ir net maitinimosi organus. Taip vienas jų bendruomenės narių paverčiamas kitu, anapusiniu, svetimu.

Kai viename kape palaidoti du asmenys, pirmiausia būtina suprasti, ar jie palaidoti vienu metu, ar į tą pačią kapo duobę jie buvo palaidoti atskirai, praėjus kuriam laikui nuo pirmojo palaidojimo. Radiokarboninės datos rodo, kad tarp šių dviejų palaidojimų yra beveik 1700 metų skirtumas. Ką kita kalba mirusiųjų palaidojimo aplinkybės: kapo duobės kontūras taisyklingos formos, vienas abiem kapams, o ne kaip „papildyta“ Algirdo Girininko – „sukurti“ du atskiri kapai su atskirais kapo kontūrais! Ir jokių laidojimo kontūrų suardymo žymių, liudijančių vėlesnį palaidojimą (laidojimą į jau esantį kapą), nėra. Be to, jei moteris būtų palaidota šalia vyro praėjus 1700 metų, tai į jos kapą jau nebūtų priberta raudonos ochros. Archeotanatologijos metodais nustatyta, jeigu abiejų mirusiųjų griaučiai išlaiko anatomicinį

integralumą, tai jie yra palaidoti kartu arba po labai trumpo laiko tarpo. Įvertinus visas kapo įrengimo aplinkybes, nevienalaikių kapų įrengimo dėsningumus, galima daryti išvadą, kad žynio ir prie jo palaidotos moters kapas yra to paties laiko, gali būti datuojamas 7405 ± 45 m. nuo mūsų dienų, o šio kapo dviejų asmenų laidosenos interpretacija neturėtų peržengti mezolito laidojimo papročiams būdingų ribų. Didelį chronologinį abiejų palaidojimų skirtumą galbūt galėtume paaiškinti kaulinę medžiagą konservuojančių chemikalų, kuriuos teko naudoti, norint išsaugoti antropologinę medžiagą tyrimų metu ir po jų, poveikiu. Šis konservavimas lauko sąlygomis labai pasiteisino, nes laboratorijose po kaulų transportavimo pavyko atlikti gana tikslius matavimus, ko nepavyko atlikti su kitų mezolitinė Europos kapinynų (pvz., Skateholmo I ir II kapinynai Švedijoje) blogai išsilaikiusia medžiaga.

Ypatingą, tačiau visai kitokį socialinį statusą bendruomenėje, matyt, užėmė Donkalnio 4 kape palaidotas 50–60 metų vyras. Kapas išsiskyrė įkapių gausumu. Tai pats turtingiausias mezolito laikotarpio kapas mūsų tyrinėjamoje teritorijoje – jame rasti 83 kabučiai iš žvėrių dantų. Daug jų tiesiog priglundę prie kaukolės, apstu ir kaklo srityje. Vėrinys (ar jo fragmentas) rastas ant krūtinės – arčiau kairiosios rankos, netoli raktikaulio. Pagal įkapių kiekį, ochros gausumą, „profesines ligas“ mirusįjį reikėtų laikyti bendruomenei daug nusipelnusiu medžiotoju, o gal ir kariu; tai liudija kovose gautų traumų pėdsakai.

Atlikus kaulinių kabučių tyrimus paaiškėjo, kad dalis jų pagaminti seniai ir nešioti, o kiti – vėliau pragręžti ir taip pat įdėti kaip įkapės mirusiajam. Galėtume manyti, kad bendruomenė pati pagamino įkapes į aną pasaulį iškeliaujančiam gentainiui. Tai, kad tokių kabučių nerasta šiam kompleksui priklausančiose šermenų duobėse, aukų židiniuose, Kalniškių mezolitinėje gyvenvietėje ar ankstyvojo neolito sluoksniuose Dakariškės 5-ojoje neolito gyvenvietėje, leistų daryti prielaidą, kad jie galėjo būti kruopščiai kaupiami ir saugomi per gyvenimą, taip pat juos galėjo pagaminti specialiai mirusiajam. Darytina išvada, kad drabužiai, į kuriuos kūnas buvo įvyniotas ar aprengtas, ir greičiausiai ant žynio galvos buvusi kailinė kepurė, puošta kabučiais, galėjo būti paruošti iš anksto, dar mirusiajam esant gyvam, ir atnaujinami papuošiant naujais trūkstamais

Donkalnio žynio galva. V. Urbanavičiaus skulptūrinė rekonstrukcija

kabučiais laidojimo metu. Švedų archeologas Larsas Larssonas, tyrinėdamas Zvejniekų kapinyno įkapes, pastebėjo, kad kabučių darymo būdai bendruomenėje turėjo ilgą tradicijas. Dažniausiai Donkalnyje ir Spigine rasti šaknyse pragręžti kabučiai rodo, kad tradicija puošti jais mirusiuosius buvo išlaikyta nuo viduriniojo mezolito iki pat mezolito pabaigos, t. y. daugiau nei 3000 metų. Mūsų tyrinėjamoje kapinynuose nėra ankstyvojo ar viduriniojo neolito kapų, todėl neįmanoma atsekti kabučių iš žvėrių dantų gamybos ir naudojimo pabaigos, bet galima konstatuoti šios tradicijos tęstinumą Biržulio bendruomenėse bent tūkstantį metų – tarp 7780 ± 65 ir 6995 ± 65 m. nuo mūsų dienų. Tai liudija, kad kai kurios gyvenimo normos reprezentuoja tam tikras ilgai besitęsiančias tradicijas.

Kabučių gamybai naudota danties šaknies gręžimo technologija. Buvo gręžiama naudojant nedidelį lanką, kuris turėjo centrinę sukimosi ašį. Šio įrankio gale buvo retušuotas, gręžimui pritaikytas titnaginis įrankis, veikiantis kaip grąžtas. Vidutinis juo pragręžtų skylučių skersmuo – 3,6 milimetrai. Skylutės gręžtos iš vienos (retai) ir abiejų pusių, matyti ryškios apvalios lygiagrečios gręžimo linijos. Jas lengviausia pastebėti ant mažai naudotų kabučių. Kai kurių dantų šaknys prieš gręžiant buvo suplokštinamos, matyt, todėl, kad plokštumoje lengviau pragręžti skylutę. Kartais būdavo suplokštinama iš abiejų pusių, o kartais – tik iš vienos.